

*О.П. Прищепа
(м. Рівне)*

ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОГО ДОВКІЛЛЯ ПОВІТОВИХ МІСТ ТА МІСТЕЧОК ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (XIX — початок XX ст.)

У статті з'ясовуються шляхи, види і ступінь поширення виставкових масових заходів у повітових центрах та окремих містечках Правобережної України (XIX — початок XX ст.). Акцентується увага на характеристичні пересувних художніх виставок та організованих зусиллями самих містян. Робиться висновок про утвердження виставкової діяльності у досліджуваних міських поселеннях лише на початку XX ст.

Ключові слова: *виставки, повітові міста, містечка, освітньо-культурне довкілля, Правобережна Україна, Російська імперія.*

Публічні заходи з демонстрацією досягнень у галузі економіки, науки, техніки, культури, мистецтва, які зазвичай асоціюються з виставковою діяльністю, на сьогодні поширені не лише у столичному Києві та обласних центрах України, а й у багатьох значно менших осередках міського життя. Виставки організовують музеї, фото та художні галереї, спеціалізовані виставкові центри, громадські організації. Їх включають до культурних програм наукових заходів, міських свят, фестивалів тощо. Різноманітні виставкові заходи розширюють комунікативні зв'язки між їх організаторами, учасниками, відвідувачами. Вони слугують своєрідними майданчиками для проведення культурного дозвілля містян, дозволяють кожному із них долучитися до світу творчості, притаманній будь-якій сфері людської діяльності.

У містах на території сучасної України виставкова діяльність набула поширення у XIX — на початку XX ст., в умовах Російської та Австро-Угорської імперій. Важливість вивчення цієї сфери міського культурного життя вбачається насамперед у потребі з'ясування усіх компонентів формування освітньо-культурного довкілля — духовного комунікативного простору, здатного поєднати культурною діяльністю містян різних соціальних, етнорелігійних, професійних груп тощо. До таких, як відомо, зараховують навчальні заклади, бібліотеки, театри, культурно-просвітницькі установи, пресу, й окрім того, ще й виставкову діяльність¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що формування освітньо-культурного середовища у містах українських губерній Російської імперії ще не склало окремої теми наукового дослідження, що робить цю тему актуальною. Сучасними російськими дослідниками механізм формування міського культурного середовища розглядається винятково на матеріалах центральних губерній

імперії². Автором цієї публікації зроблені перші кроки на шляху до осмислення шляхів та складових освітньо-культурного середовища повітових міст Правобережної України³. Однак такий його компонент як виставкова діяльність продовжує залишатися практично недослідженим, що актуалізує цю проблему.

Виставкову справу в добу імператорської Росії як один із аспектів державної економічної політики та соціокультурного розвитку вивчали російська дослідниця С.А. Корепанова та білоруський історик А.Л. Киштимов⁴. При цьому роль виставок у міському культурному житті ними не з'ясувалася. Виставки по народній освіті, які на рубежі XIX–XX ст. організовувались у Нижньому Новгороді, Курську та Ярославлі досліджував російський історик А.І. Єр'омін. Їх потенціал як масових заходів він розглядав насамперед з точки зору ефективності емоційного та організаційного впливу на реалізацію ідеї загальної початкової освіти в Російській імперії⁵.

У публікаціях російського дослідника Б.М. Міронова й американського історика Дж. Бредлі, присвячених структурній організації громадських добровільних товариств в імперії Романових, знаходимо слушні зауваги про потенційні можливості громадських організацій у розгортанні виставкової діяльності, які фіксувалися їх статутними документами⁶.

Для розкриття порушеної нами проблеми важливо виокремити групу публікацій, автори яких розглядають виставкову діяльність у контексті містознавчої тематики. Детальний фактологічний матеріал про розгортання виставкової справи у Мінську — одному з найбільших міст Північно-Західного краю знаходимо у монографії білоруських дослідників З.В. Шибеки і С.Ф. Шибеки⁷. Ознайомлення із їхньою книжкою дозволяє порівняти виставкову активність Мінська із містами Південно-Західного краю і висловити думку, що за насиченістю указаних заходів конкуренцію Мінську на Правобережній Україні міг скласти лише Київ. Цікаво, що як у Мінську, так і в окремих містах Правобережної України організацією художніх виставок займалися випускники С.-Петербурзької художньої академії, що свідчить про привнесення виставкової діяльності у губернські та повітові міста Російської імперії насамперед зі столичних центрів⁸.

Побіжно виставки у структурі дозвілля міст Російської імперії у другій половині XIX — на початку XX ст. розглядала А.В. Літягіна⁹.

Про розгортання виставкової діяльності у містах українських правобережних губерній у досліджуваній нами період публікацій вкрай обмаль. Сільськогосподарські і промислові виставки як форму стаціонарної торгівлі (Бердичів, Житомир, Луцьк, Кременець) досліджував Б.А. Кругляк¹⁰, при цьому культурний аспект їх функціонування ним не розглядався. Описовий матеріал про функціонування виставок в окремих містах Подільської (Проскурів) та Волинської губерній (Рівне) представлений у публікаціях С. Єсюніна¹¹, В. Луца¹², О. Прищепи¹³.

Варто виокремити низку статей вітчизняних дослідників про життя і діяльність художника В.К. Розвадовського, який на початку XX ст. у містах Київської і Подільської губерній організовував пересувні народні виставки¹⁴. Щоправда,

при цьому більше уваги було приділено творчій та громадській активності митця у Кам'янець-Подільському, де йому вдалося відкрити художньо-промислову школу, яка функціонувала тут у 1905–1908 рр.¹⁵

Підкреслимо, що уперше поглянути на виставкову діяльність як на один із компонентів механізму функціонування міської культури в Російській імперії запропонували автори шеститомного видання «Очерки русской культуры»¹⁶. При цьому основний акцент ними був зроблений на характеристиці пересувних художніх виставок, які від 70-х рр. організовувало Товариство пересувних художніх виставок. За даними, які наводить Л.В. Кошман, у 80-х рр., крім С.-Петербурга, пересувні виставки побували у чотирнадцяти містах Російської імперії¹⁷, однак на Правобережній Україні їхні експозиції розгорталися лише у Києві.

Таким чином, проведений вище далеко не повний історіографічний аналіз переконує, що дослідження освітньо-культурного середовища міст в українських губерніях Російської імперії та з'ясування місця у ньому виставкових масових заходів ще тільки започатковується. Саме тому у цій публікації пропонується розглянути виставкову діяльність крізь призму формування культурного середовища міст Правобережної України — насамперед у найбільш численній групі повітових центрів, яких у Київській, Подільській і Волинській губерніях налічувалося більше трьох десятків та окремих містечках. Додамо, що за чисельністю мешканців це були переважно малі (10–15 тис.) і середні (близько 30 тис.) міські поселення.

Відомо, що на теренах Російської імперії виставки як масові заходи за участі містян були започатковані спочатку у столичних містах — С.-Петербурзі та Москві. Адже тут концентрувалися найвищі досягнення у різних галузях економічного, наукового, мистецького життя, які варто було пропагувати задля поширення передового досвіду. Саме тут максимально можна було задіяти матеріальні ресурси для організації виставкової справи. Важливо й те, що інтерес до цієї культурної новації активно могла підтримати освічена столична публіка — достатньо забезпечена у матеріальному відношенні, яка прагла нових вражень і знань. Ще від другої половини XVIII ст. художні виставки в північній столиці регулярно організовувала Імператорська С.-Петербурзька художня академія¹⁸. Звідси розпочали свій тріумфальний хід і Всеросійські промислові виставки, які у різних містах імперії упродовж XIX ст. організовувалися шістнадцять разів¹⁹.

Мануфактурні і сільськогосподарські виставки, ініційовані державою, почали набувати поширення у губернських містах імперії Романових від 30-х рр. XIX ст. Іменним указом від 25 серпня 1836 р. цивільним губернаторам, у губернських містах, за прикладом Смоленська, мали бути відкриті виставки зразків фабричної, заводської промисловості, сільськогосподарської та ремісничої продукції²⁰. Їх відкриття планували скоординувати із можливими ознайомлювальними поїздками по країні спадкоємця престолу — майбутнього імператора Олександра II. Однак у першу чергу імператорська влада вбачала користь цієї важливої справи в організації змагального процесу, який дозволив би

поширити виготовлення і використання найкращих зразків, представлених на губернських виставках, на всю територію держави, при цьому не відкидала і формування громадського інтересу («любопытства») до нової форми масових заходів²¹.

Відомо, що ця державна ініціатива була реалізована у тридцяти двох губернських центрах і стала помітним явищем російських регіонів²². Офіційні розпорядження про обов'язковість проведення губернських виставок надійшли й до Житомира, Кам'янець-Подільського, Києва. Справа, ініційована верхніми ешелонами влади, була нова, й тому просувалася повільно. Так, опис представлених на Київську губернську виставку експонатів із м. Черкаси містив лише більш-менш детальну інформацію про сільськогосподарський та економічний потенціал Черкаського повіту. У циркулярі київського губернатора від 6 лютого 1837 р. міським головам наголошувалося, що надіслані до Києва на губернську виставку зразки продукції не відповідають висунутим до них вимогам. Відтак був розроблений загальний план проведення такої виставки і складений примірний каталог експонатів, які могли бути виставлені для огляду. В останньому як доповнення до виділених основних п'яти груп експонатів (зразків корисних копалин, рослинного світу, фабричних і ремісничих виробів тощо) пропонувалося надсилати і зняті з натури живописні види міст Київської губернії, або ж місця, де відбулися важливі історичні події, оскільки їх експонування «послужило бы занимательным украшением оной и без сомнения принесло бы удовольствие посетителям»²³.

Слідом за А.Л. Кіштимовим можемо стверджувати, що виставки в Російській імперії, як і в усьому світі, стали складовою державної політики, у першу чергу економічної²⁴. Однак у XIX ст. промислові та сільськогосподарські виставки у повітових містах Волинської, Київської і Подільської губерній, як і в багатьох інших повітових центрах Російської імперії, поширення ще не набули. Як побачимо далі, тут виставкові заходи стали елементом міського повсякдення лише на початку XX ст.

Для того, щоб будь-яка новація прижилася і сприймалася як традиційна складова культури, важливо бути поінформованим про неї, «зжитися» із думкою, що у світі, і десь поруч це «нове» уже існує. Наскільки містяни повітових міст (насамперед освічена їх частина) були ознайомлені з «виставковим бумом», який від останньої третини XIX ст. ширився усім світом, а в Російській імперії його ознаки проявилися на межі XIX–XX століть? Чи могли вони стати потенційними учасниками виставкових дійств?

Добре поінформованими про міжнародний і російський рівень виставкової діяльності (якщо це стосувалося галузі освіти) були міські навчальні заклади Правобережної України, про що дізнаємося з їх діловодної документації. Так, учні Рівненського реального училища у 1896 р. побували на Всеросійській художньо-промисловій виставці у Нижньому Новгороді²⁵. Запрошували їх взяти участь у Міжнародній науково-промисловій виставці «Дитячий світ», яка мала відбутися у С.-Петербурзі в Таврійському палаці (листопад 1903 р.)²⁶. Потік інформації про виставкові заходи істотно зростає від 1910-х років. Про

безкоштовне відвідування виставки учнівських робіт з малювання і креслення чоловічих гімназій Київського навчального округу, яка мала проводитися у приміщенні Київського реального училища повідомлялося у 1911 р.²⁷. Того ж року до Рівненського реального училища надійшло запрошення від організаторів Костомарівської історико-археологічної і художньої виставки, що мала відбутися у Воронежі за участі Імператорської Академії наук²⁸. І хоча ніхто із учителів та учнів туди не доїхав, до Києва група екскурсантів з Рівного таки втрапила, щоб відвідати міський музей, який під орудою відомого музейника і громадського діяча М.Ф. Біляшівського активно впроваджував виставкову форму діяльності²⁹.

До участі у вже традиційних виставках учнівських робіт середніх шкіл Київського навчального округу у 1912 р. долучилася Рівненська жіноча гімназія, яка надіслала до Києва роботи учениць по малюванню³⁰. Хоча наступного року в ювілейній історико-художній виставці до 300-ліття Дому Романових, яка організовувалася у північній столиці, взяти участь міські навчальні заклади Правобережної України не зголосилися³¹, експозиція освітнього відділу Всеросійської виставки у Києві 1913 р. активно поповнювалася найкращими письмовими роботами учнів, зразками рукоділля, малюнками тощо³². Поінформовані були міські освітяни Правобережної України і про міжнародну виставку у Парижі (1900 р.)³³ та у Сан-Луї (1904 р.)³⁴.

Як бачимо, поінформованість і участь міських навчальних закладів у виставкових заходах не виходила за межі офіційної регламентації державного відомства, у підпорядкуванні якого вони перебували — Міністерства народної освіти, і зокрема, попечителя Київського навчального округу. До того ж, ініційовані зазвичай «зверху», такі форми виставкової діяльності не поширювалися у самих повітових містах, відтак для багатьох пересічних містян правобережної глибинки були невідомі.

Можемо вказати два шляхи, якими виставки на початку XX ст. завойовували право на прописку не лише у губернських, а й у повітових центрах. Привабити мешканців до їх відвідування, а у подальшому заохотити і до самостійної організації виставкової діяльності, могли організатори пересувних виставок. Проте був й інший шлях: у межах існуючого законодавства ініціювання виставкової діяльності самими мешканцями повітових міст. Це вже вимагало громадянської зрілості міського соціуму, а саме, готовності сприймати нові знання, нові форми спілкування тощо.

Почнемо з характеристики першого шляху. Важко переоцінити подвижництво, яке на початку XX ст. продемонстрував випускник С.-Петербурзької художньої академії В'ячеслав Костянтинівич Розвадовський в організації пересувних художніх виставок по українських губерніях, й у тому числі по містах Правобережної України.

З автобіографії В.К. Розвадовського відомо, що упродовж 1904–1909 рр. чотири рази вирушали його мандрівні виставки дорогами Бессарабії, Подільської, Київської, Чернігівської, Херсонської, Полтавської, Катеринославської і Харківської губерній³⁵. Спадає на думку, що до Правобережної України в їх орга-

нізатора було особливе ставлення, оскільки тут його виставки подорожували найчастіше. Влітку і восени 1904 р. пересувна виставка побувала у дванадцяти містах та містечках і двохсот селах. За 170 днів її оглянули у Києві, Василькові, Білій Церкві, Сквирі, Умані Київської, Литовці, Немирові, Вінниці, Ямполі, Могилеві, Кам'янці-Подільському Подільської губернії. Представлені на ній твори живопису викликали жвавий інтерес не лише у киян, уже звиклих до подібних видовищ, а й у решти містян. У цьому переконує стаття «Народная выставка картин», опублікована в «Уманском листке» від 15 серпня 1904 року. Її автор описує незвичний для уманців об'єкт, який можна було оглянути на одній із центральних вулиць міста — Миколаївській: портативний намет, у якому «виставлено для огляду картини і етюди художників різних напрямів і шкіл: старих корифеїв, як Репін, і початківців-передвижників, як Лелюх, Кисельов та ін., і «незалежних», — завдяки чому, не зважаючи на дещо етюдний характер виставки, складається...цільне і безпосереднє враження про нашу художню творчість... Дохідливо та емоційно, як то годиться екскурсоводам, пояснення відвідувачам робили прибулі із виставкою художники Розвадовський і Лажечніков»³⁶. Цікаво, що автор статті підмітив важливу деталь: одних зусиль заїжджих організаторів виставки замало, щоб цей почин залишив слід у душах «простої сірої публіки». На його думку, популяризувати художню творчість, поширювати інформацію про необхідність відвідати виставку мала б і місцева інтелігенція.

У травні 1905 р. із Кам'янця-Подільського розпочала свою подорож ще одна пересувна виставка В.К. Розвадовського. Маршрут її проліг через такі міста і містечка, як Дунаївці, Нова Ушиця, Могилів-Подільський, Жмеринка, Вінниця, Немирів, Літин, Летичів, Проскурів. Повернувшись до Кам'янця-Подільського, вона стала постійною, і її відвідало близько 30 тис. подолян³⁷. А от до міст Волині через невідомі для нас причини ця виставка так і не потрапила.

На початку другого десятиріччя ХХ ст. до міст Правобережної України приїздили художники і з персональними виставками картин. Так, у 1910 р. київський художник Є.К. Вржещ виставляв свої роботи у губернському Житомирі³⁸. Найбільше поталанило одеському художнику І.Я. Файнштейну, який у 1913 р. отримав офіційний дозвіл на організацію персональних виставок у Житомирі, Вінниці та Умані³⁹. Однак познайомити мешканців Рівного, Луцька і Ковеля зі своїм творчим доробком влада йому відмовила⁴⁰. Підкреслимо, що указані виставки їх організаторами вже розглядалися як комерційні проекти, в основу яких була покладена не лише загальнодоступність, а й економічна рентабельність, що диктувалося новими реаліями модернізації усіх сторін життя.

На комерційних засадах у цей же період починають працювати і художні виставки, ініційовані місцевими художниками, появу яких можна узгодити з другим із згаданих шляхів поширення виставкової діяльності. Насамперед це стосувалося губернських центрів, поміж яких безумовно Київ, як локальна столиця Правобережної України, займав особливе місце. Однак київська виставкова палітра міського життя не є предметом розгляду у цій статті. Зауважимо лише, що у порівнянні з Києвом на початку ХХ ст. у Житомирі і

Кам'янці-Подільському виставкова справа лише набирала обертів, що власне спостерігалось й у повітових містах. Так, у 1913 р. житомиряни мали можливість відвідати аж два виставкові заходи: персональну виставку картин учителя міського двокласного училища М. Бондаренка⁴¹ та виставку учнівських робіт і творчого доробку викладачів малювальних класів В.І. Янишина⁴².

Мусимо констатувати, що прикладів організації власними силами виставкової діяльності у повітових містах Правобережжя вдалося розшукати небагато, що засвідчує про повільні темпи впровадження культурних новацій у цих осередках міського життя.

На початку XX ст. у повітових містах Правобережної України достатньо успішно комерційною виставковою діяльністю займалися сільськогосподарські товариства. Ставлячи за мету розвиток та удосконалення ведення сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, влаштування виставок-ярмарків зразків сільськогосподарської техніки, продукції рослинництва, тваринництва тощо було складовою їхньої діяльності⁴³. Зазначимо, що їхніми відвідувачами могли бути не лише особи, причетні до сільськогосподарської праці, а й усі бажаючі відкрити для себе передові технології, дізнатися про новини у цій царині економічного життя. При цьому відвідування сільськогосподарських виставок можна було поєднати із проведенням культурного дозвілля. Виставкову діяльність у Бердичеві і Рівному⁴⁴, Луцьку⁴⁵, Проскурові⁴⁶, Вінниці⁴⁷ успішно організовували Рівненське, Луцьке, Подільське сільськогосподарські товариства.

Як відомо, одним із результатів революційних подій 1905 р. стала активізація міської громадськості, обумовлена завоюванням окремих політичних прав для населення Російської імперії. Як і повсюди в державі, кількість добровільних громадських асоціацій у трьох правобережних губерніях відчутно починає зростати після опублікування іменного височайшого указу правлячому Сенату від 4 березня 1906 року «Про Тимчасові правила про товариства і союзи»⁴⁸. У фонді 329 Волинського губернського у справах про товариства присутствія, який зберігається у держархіві Житомирської області, вдалося розшукати підготовлені до розгляду статутні документи окремих громадських організацій, якими обумовлювалася і така складова їхньої діяльності, як організація виставок. Виставковою діяльністю передбачали займатися Луцьке артистичне товариство⁴⁹, Здолбунівське чеське добротинне і просвітницьке товариство (Рівненський повіт)⁵⁰, Новоград-Волинський гурток любителів сценічного мистецтва⁵¹, Житомирське артистичне товариство⁵², Волинське фотографічне товариство (м. Житомир)⁵³, Рівненське літературне артистичне товариство⁵⁴. Зазначимо, що перші три із цього переліку через різні обставини (насамперед слабку підтримку містян) так і не розпочали своєї діяльності. А от Волинське фотографічне товариство у 1912–1913 рр. досить успішно пропагувало творчість своїх членів на фотовиставках у губернському Житомирі. До того ж мало з цього й фінансовий зиск, який у подальшому використовувався для розвитку об'єднання фотолюбителів⁵⁵. Наведений приклад вже вкотре переконує у перевагах губернських центрів над повітовими в активності виставкової діяльності.

Звернення до вивчення діяльності Рівненського літературного артистичного товариства у 1910–1912 рр. дозволяє відшукати приклад, що й повітового рівня громадським культурно-просвітницьким організаціям було під силу започаткувати виставкову роботу, однак за допомоги компетентних і досвідчених у цій справі фахівців із великих міст правобережного регіону.

Урочисте відкриття першої художньої виставки у Рівному відбулося 30 травня 1911 р. у приміщенні жіночої гімназії й було ініційоване активом товариства у складі Е.З. Окенцького — директора Рівненського сільськогосподарського товариства, організатора першого у цьому повітовому місті музею, Н.П. Кришкевич — завідувачки телефонної станції, а також редактора однієї з місцевих газет (прізвище невідоме). Репрезентативності виставковому дійству додала участь відомих художників, як А. Богомаз, Г. Бурданов, Б. Владимирський, Є. Вржеш, М. Денисов, А. Рихтарський, В. Маковський та ін.⁵⁶

Ймовірніше за все отримати від них згоду на експонування художніх робіт вдалося за допомогою М.Ф. Біляшівського, з яким особисто була знайома Н. Кришкевич й підтримувала листування⁵⁷. Виставити художні роботи, які перебували у приватній власності, зголосилися місцеві поміщики, представники міської інтелігенції. Окремий відділ склали учнівські роботи, виконані олівцем і пером, акварельними і масляними фарбами — як оригінали, так і копії.

Інформаційне сприяння успіхові цього культурного заходу забезпечувала рівненська газета «Вольнская мысль», на шпальтах якої упродовж сімнадцяти днів роботи виставки аж шість разів публікувалися розлогі коментарі про неї. Їх невідомий автор, безумовно, був палким прихильником самої ідеї виставкового дійства. На його думку, рівненська виставка «дозволила публіці дізнатися, що таке справжнє мистецтво, адже справжні твори мистецтва, як то живописні твори, виготовлені масляними та акварельними фарбами, пастеллю, кольоровими олівцями, картини на дереві, міді, гравюри, ескізи олівцем та вугіллям там, безумовно, були представлені». А ще їх перелік доповнювали гобелени, вишивки на шовку і навіть одна скульптурна композиція⁵⁸.

Незвично було спостерігати, як із каталогами в руках поодиноці чи групами відвідувачі розходилися по залах, розглядаючи виставлені для огляду художні роботи, справлялися в організаторів про їх авторів. Перша художня виставка у Рівному мала чималий успіх. Її відвідало більше тисячі рівнян та гостей міста, з них більше трьох сотень школярів. Із виставлених робіт було продано декілька робіт художників Богомазова, Рихтарського і Залеської, а також декілька учнівських робіт Я. Яругського⁵⁹. Витрати на влаштування художньої виставки покрилися від продажу вхідних білетів, і навіть вдалося зібрати невелику суму для організації нових культурних заходів у Рівному.

Підсумовуючи, наголосимо, що у головних адміністративних центрах Правобережжя — насамперед Києві, а згодом у Житомирі і Кам'янець-Подільському виставкова діяльність утверджується наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. Звідти до повітових міст та окремих містечок трьох українських губерній ця культурна новація дісталася на початку ХХ ст. Поширення виставкової діяльності у повітових містах демонструє реальні зміни в міському культурному

житті, які маркували перші паростки стандартизованої (масової) міської культури. При цьому сприйняття ідеї будь-якої виставки, ознайомлення з її експонатами вимагало від містян відповідного рівня освіченості, виховання та й певного рівня матеріальних статків.

У повітових містах поширення набували сільськогосподарські виставки. Однак їх культурна складова була ще доволі слабкою. Головна роль цих виставкових заходів зводилася до підприємницької діяльності, яка поширювалася на усе ще вузьке коло містян та мешканців повітів.

Найбільше до формування культурного довкілля досліджуваних міст прислужилися художні виставки — як пересувні, так і організовані поки що малочисельною міською інтелігенцією. І хоча держава продовжувала контролювати виставкову діяльність, роль міської громади у цих процесах стає визначальною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

---

¹ Кошман Л.В. Город и городская жизнь в России XIX столетия: Социальные и культурные аспекты / Л.В. Кошман. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. — С. 8.

² Куприянов А. Городская культура русской провинции конец XVIII — первая половина XIX века / А. Куприянов. — М.: Новый хронограф, 2007. — 479 с.

³ Прищепя О.П. Навчальні заклади у формуванні освітньо-культурного середовища повітових міст і містечок Правобережної України (кінець XVIII — початок XIX ст.) / О.П. Прищепя // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. — Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. — Вип. 583/584. — С. 137–143; Прищепя О.П. Культурний побут міських жителів Правобережної України у звітах губернаторів (друга половина XIX — початок XX ст.) / О.П. Прищепя // Джерела локальної історії. Культурний побут городян XVIII — першої половини XX ст.: Збірник наукових праць. — К.: Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України, 2013. — С. 243–263.

⁴ Корепанова С.А. Выставочная деятельность в России в XIX веке (промышленные и научно-промышленные): Автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук: спец.: 07.00.02 / С.А. Корепанова. — Екатеринбург, 2005. — 27 с.; Кыштым А. Образование, наука и культура Беларуси в зеркале выставок XIX — начале XX вв. / А. Кыштым // Наука и инновации. — 2003. — № 5/6. — С. 111–127.

⁵ Еремин А.И. Выставки по народному образованию в провинции на рубеже XIX–XX вв. / А.И. Еремин // Источниковедение и краеведение в культуре России. Сб. к 50-летию служения Сигурда Отговича Шмидта Историко-архивному институту. — М.: Российский гуманитарный университет, 2000. — С. 270–272.

⁶ Миронов Б.Н. Добровольные ассоциации и гражданское общество в позднейперской России / Б.Н. Миронов // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2008. — Т. 11, № 2. — С. 166–167; Бредли Дж. Общественные организации в царской России: наука, патриотизм и гражданское общество / Пер. с англ. Джозеф Бредли. — М.: Новый хронограф, 2012. — С. 13.

⁷ *Шибєко З.В.* Минск. Страницы жизни дореволюционного города / З.В. Шибєко, С.Ф. Шибєко. — Минск: Польша, 1990. — С. 176–180.

⁸ Там же. — С. 179.

⁹ *Литягина А.В.* Досуг в городах России во второй половине XIX начале XX в. / А.В. Литягина // Вопросы истории. — 2007. — № 10. — С. 136–142.

¹⁰ *Кругляк Б.А.* Міста Волині як торговельно-промислові осередки / Б.А. Кругляк // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія та сучасність): Тези міжнародної науково-практичної конференції. Рівне, 7–9 квітня 1993 року. — Рівне: Б. в., 1993. — С. 114–116.

¹¹ *Єсюнін С.М.* Проскурів у другій половині XIX — на початку XX століття (1861–1914 рр.) / С.М. Єсюнін // Місто Хмельницький у контексті історії України. — Т. 2. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. — С. 72–81.

¹² *Луц В.* Культурно-мистецьке життя Рівного початку XX століття у листуванні Миколи Біляшівського / В. Луц // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. — Рівне: Волинські обереги, 2006. — Вип. 4. — С. 223–224.

¹³ *Прищєпа О.П.* Міста Волині у другій половині XIX — на початку XX ст. / О.П. Прищєпа. — Рівне: ПП ДМ, 2010. — 287 с.; *Прищєпа О.* Провінційна газета «Волынская мысль» як культурне явище повітового міста Рівного початку XX ст. / О. Прищєпа // Наукові записки [Рівненського обласного краєзнавчого музею]. — Рівне, 2011. — Вип. 9, ч. 2. — С. 220–225.

¹⁴ *Рябий М.* Дещо про Вячеслава Розвадовського [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.tovtry.km.ua/en/history/statti/descho_pro_rozvadovskogo.htmlerші; *Коваленко О.М.* Перші народні пересувні виставки В.К. Розвадовського на Україні 1904–1906 рр. / О.М. Коваленко // Український історичний журнал. — 1968. — № 10. — С. 105–112.

¹⁵ *Урсу Н.О.* Мистецька освіта Кам'яниччини першої третини XX ст. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // http://www.rusnauka.com/30_NIEK_2011/Pedagogica/3_96610.doc.htm; *Будзей О.* Скромно заховалася в центрі: про найцентральнішу староміську вулицю Кам'яниччини-Подільського [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://h.ua/story/385360/>. — 2.10.2013; *Шулик А.Г.* Художньо-педагогічна діяльність митців-графіків Кам'яниччини у XX столітті [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1635/1/Shyluk.pdf>; *Вдовенко В.М.* Творчість та педагогічна діяльність В.К. Розвадовського у Кам'яничці-Подільському як поштовх для розвитку таланту молодих художників / В.М. Вдовенко // Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору: Зб. наукових праць за результатами Міжнародного науково-практичного семінару. — Кам'яничці-Подільський: КІПУ імені Івана Огієнка, 2010. — С. 35–39.

¹⁶ *Кошман Л.В.* Город в общественно-культурной жизни / Л.В. Кошман // Очерки русской культуры XIX века. — Т. 1: Общественно-культурная среда. — М.: Издательство Московского университета, 1998. — С. 12–72; *Козляков В.Н.* Культурная среда провинциального города / В.Н. Козляков, А.А. Севастьянова // Очерки русской культуры XIX века. — Т. 1: Общественно-культурная среда. — М.: Издательство Московского университета, 1998. — С. 125–264; *Поспелов Г.Г.* Изобразительное искусство / Г.Г. Поспелов, Г.Ю. Стернин // Очерки русской культуры XIX века. — Т. 6: Художественная культура. — М.: Издательство Московского университета, 1998. — С. 18–180.

¹⁷ *Кошман Л.В.* Город в общественно-культурной жизни... — С. 32.

¹⁸ Там же.

¹⁹ *Корепанова С.А.* Выставочная деятельность в России в XIX веке ... — С. 4.

²⁰ Полное Собрание Законов Российской империи. Собрание второе. — Том 11. Отделение первое. 1836. — № 9485. — СПб., 1837. — С. 888–889.

²¹ Там же. — С. 888.

²² *Корепанова С.А.* Выставочная деятельность в России в XIX веке ... — С. 15.

²³ Державний архів Черкаської області, ф. 8, оп. 1, спр. 118, арк. 5.

²⁴ *Кыштым А.* Образование, наука и культура Беларуси в зеркале выставок XIX — начале XX вв. ... — С. 111.

²⁵ Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), ф. 215, оп. 2, спр. 29, арк. 36 зв.

²⁶ Там само, спр. 217, арк. 32.

²⁷ Там само, спр. 33, арк. 112.

²⁸ Там само, спр. 168, арк. 39.

²⁹ Там само, спр. 33, арк. 62–63.

³⁰ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 7, арк. 49.

³¹ Державний архів Вінницької області (Держархів Вінницької обл.), ф. 13, оп. 1, спр. 5, арк. 1 зв.

³² Держархів Рівненської обл., ф. 568, оп. 1, спр. 7, арк. 138; Местная жизнь // Подолья. — Каменец-Подольский, 1911. — № 43 (12 апреля).

³³ Держархів Рівненської області, ф. 215, оп. 2, спр. 224, арк. 174.

³⁴ Там само, спр. 31, арк. 3, 5.

³⁵ Державний архів Хмельницької області, ф. р-5808, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

³⁶ Народная выставка картин // Уманский листок. — Умань, 1904. — № 77 (16 августа).

³⁷ *Рябий М.* Дещо про В'ячеслава Розвадовського [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.tovtry.km.ua/en/history/statti/descho_pro_rozvadovskogo.html

³⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДАК України), ф. 442, оп. 663, спр. 5, арк. 1.

³⁹ Там само, ф. 442, оп. 665, спр. 374, арк. 10–12.

⁴⁰ Там само, арк. 41.

⁴¹ Там само, арк. 24.

⁴² Там само, арк. 27.

⁴³ Устав Ровенского общества сельского хозяйства. — [Б. м.; Б. и.]. — 26 с.

⁴⁴ Журнал общего собрания Ровенского общества сельского хозяйства д. 11 и 12 августа 1901 г. — [Б. м., Б. и.]. — С. 1.

⁴⁵ Известия Луцкого общества сельского хозяйства. — 1908. — № 14 (Июль). — С. 12.

⁴⁶ *Єсюнін С.М.* Проскурів у другій половині XIX — на початку XX століття (1861–1914 рр.)... — С. 78.

⁴⁷ Держархів Вінницької області, ф. 230, оп. 1, спр. 1278, арк. 67.

⁴⁸ Российское законодательство X–XX веков: В 9-ти томах. — Т. 9. — М., 1994. — С. 200–217.

⁴⁹ Державний архів Житомирської області (Держархів Житомирської обл.), ф. 329, оп. 1, спр. 12, арк. 42.

⁵⁰ Там само, ф. 329, оп. 1, спр. 45, арк. 7 зв.

⁵¹ Устав Новоград-Волынского Кружка любителей сценического искусства. — Новоград-Волынский: Типография Ф. Вайнтраубе, 1905. — 28 с.

⁵² Устав Житомирского артистического общества. — Житомир: Волынская губернская типография, 1901. — 19 с.

⁵³ Держархів Житомирської обл., ф. 329, оп. 1, спр. 122а, арк. 1.

⁵⁴ Там само, спр. 3, арк. 68–68 зв.

⁵⁵ ЦДАК України, ф. 442, оп. 665, спр. 374, арк. 6; Держархів Житомирської обл., ф. 329, оп. 1, спр. 122а, арк. 8–9.

⁵⁶ Выставка картин. Открытие // Волынская мысль. — Ровно. — 1911. — № 44 (2 июня); Посещение губернатором выставки // Волынская мысль. — Ровно. — 1911. — № 46 (4 июля).

⁵⁷ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, ф. 31, № 1222. — Лист Н.П. Кришкевич до М.Ф. Біляшівського. — Ровно. — 1911. — 27 березня.

⁵⁸ Выставка картин // Волынская мысль. — Ровно. — 1911. — № 56 (16 июня).

⁵⁹ Там же.

Стаття надійшла до редколегії 03.12.2014 р.

ВЫСТАВОЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРНОЙ СРЕДЫ УЕЗДНЫХ ГОРОДОВ И МЕСТЕЧЕК ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ (XIX — начало XX в.)

В статье выясняются пути, виды и степень распространения выставочных массовых мероприятий в уездных городах и отдельных местечках Правобережной Украины (XIX — начало XX в.). Акцентируется внимание на характеристике передвижных художественных выставок и организованных усилиями самих горожан. Делается вывод об утверждении выставочной деятельности в исследуемых городских поселениях лишь в начале XX в.

Ключевые слова: выставки, уездные города, местечки, образовательно-культурная среда, Правобережная Украина, Российская империя.

EXHIBITION ACTIVITIES AS A MEANS OF CULTURAL ENVIRONMENTAL FORMING COUNTY TOWNS AND TOWNS RIGHT-BANK UKRAINE (XIX–XX centuries)

The article examines the routes, ways, and the level of dissemination of exhibiting public events in povitovyi centers and certain towns of Right-Bank Ukraine (the 19th — the beginning of the 20th cc.) The author emphasizes the characteristics of movable art exhibitions and those organized by town residents. The article concludes that exhibiting activity in the examined towns was established only in the beginning of the 20th c.

Keywords: exhibitions, povitovyi cities, towns, educational and cultural environments, Right-Bank Ukraine, Russian Empire.